

SVI PROTIV SVAKOG PONAOSOB

Dragoslav Popović

Misli moje pokidaše se, nesta svega što imadjeh u srcu.
Stari Zavet, Knjiga o Jovu

Tlo mu pod nogama beše pošljunčano mermernim i čistim, kao u morskoj vodi ispranim tucanicom koji, kada se gazi po njemu, vršti slično škrgutanju zuba. Ali on je stajao u mestu nepokretan, i kao da je na taj način držao u nepokretnosti i sve one ispred sebe koji su ga gledali. Ta njegova nepokretnost, napregnuta i kruta svakako od pretrnulosti, nije mogla da znači spokojstvo što nastaje iz sigurnosti u sebe, ili usled uzdanja u nekoga ili oslanjanja na nešto izvan sebe: daleko je bio od toga da pomišlja na nečiju milost, na ljudsku genutost, a nekmoli da sanja o nekom iznenadnom izbjavljenju ili bar u najmanjoj pomoći bilo s koje od postojeće četiri strane sveta. Uostalom, sav ostali svet, zajedno sa onima koji mu behu bliski i dragi, prestao je da postoji za njega, jer jedino postojeći svet bio je ovaj ovde, ovi koji stoje prema njemu zlosluto zbijeni u polukrugu, i ovaj znatno istureniji od njih, što ga je označavalo kao onoga pred kim on polaže neke račune. A taj koji je isprednjačio kao kakva predvodnička, čelna ličnost bio je bleđ i naježen, surovo-patnička lica, s borama i sekama neprirodnog, preranog starenja, i sumornih plavih očiju čija je ledenost gasila svaku iskru blagosti ako bi se u njima javila. Stajao je u raskoraku, izbacivši jednu nogu napred, kojom je povremeno pocupkivao a da to nije opazio.

Govorio je. Ali to nije bilo obraćanje onima iza sebe, pa ni njemu, izdvojenom od ostalih iako ga je gledao, već je to više zvučalo kao govorenje radi govorenja, koje se, naravno, odnosi

kom praiskonskom vododerinom što se survivala između njih. U stvari, ni taj kameni krš pozadi, ni bilo šta drugo bliže i dalje nije ulazilo u njegovo opažajno polje, mada mu ništa nije smetalo, niti bi mu bilo uzeto za zlo ako bi prošarao pogledom po okolini. Ne, za njega nije postojalo ništa osim ovog čelnog pred kojim sad stoji i ovih posmatrača, od kojih su ga neki gledali uplašeno, neki kao da u njemu vide neko čudovište. Na sličan način, a da toga nije bio svestan, pogledao je i on u njih pokadšto. Činio je to kao iz neke opreznosti uprkos tome što je opreznost bila besmislena, ako ne i smešna.

Malo šta je razumevao od svega ovoga što se sad zbiva s njim. Jedino što mu je bilo jasno to je da se ponovo, ne zna ni sam već koji put, našao ovde, pred ovim skupom, i da je izveden tu kao onaj koji, po oceni čelnog, zaslužuje ovakvo izdvajanje, što povlači žigosanje rečju sramno.

Međutim, tu reč sramno čelni nijednom nije upotrebio valjda kao blagu, prema tome nepodobnu za blaćenje kakvo mu beše pripremio. Nalazio je znatno pogrdnije reči, ne uviđajući pritom da one, upravo svojom pogrdnošću, smanjuju jedna drugoj poražavajuće dejstvo i da tako bivaju nedovoljna, uz to i neukusna zamena one jedne reči, izbegavane zbog njene blagosti.

Ali sama spoljašnost izdvojenog bila je dovoljna da učini razumljivim i čak da opravda reči čelnoga, ma koliko one bile neumesne. Jer, zaista bi te reči zvučale prazno da nisu bile upućivane njemu ovakvom kakav je sada, zapuštenom i prljavom, sa starom, umazanom vojničkom šajkačom na glavi, smaknutom do ušiju. Guste, nakostrešene crne vede navlačile su neku

U logoru Jastrebarsko: mali logoraši, srpska deca s Kozare, koje su logornici izabrali da obuce za ustaške zadatke

na izdvojenog, ali se ne dotiče samog govornika jer on u njemu ne učestvuje, ne doživljuje ga i ne preživljuje, sem što mu je užasno dosadno kao kakvo omraženo opterećenje kojeg nije u stanju da se oslobodi. Reči su mu, uprkos njihovoj težini i opakosti, bile traljave, glas mlak i ujednačen u tonu. Usled bezbojne plavoće, oči su mu bile neupadljive i nekako prazne, uz to ukočene zbog upornosti pogleda, što ih je činilo staklastim i prozirnim, tako da je njihovu neprijatnost bilo moguće otkriti tek posle malo dužeg suočenja s njima.

Međutim, izdvojeni se nije zagledao u te oči uperene u njega nego ih je posmatrao dosutno i rasplinuto kao da gleda u lice na kojemu su, možda i mimo lica, nekud prema žutosmedoj kamenoj gormadi što se, kao kakav džinovski kutnjak, razjeden i kvaran, dizala onamo u bližoj pozadini zatvarajući vidik i s te strane i tako ne dopuštajući pogledu da se domogne ovoga ne sasvim kratkog klanca među bregovima stvorenim možda ne-

smrtnu senu na tamno mu, dlakavo lice, što je isticalo belinu i upadljivost njegovih beonjača, čineći ga izuzetno priprostim, čak divljačnim. Prsti na rukama samo su mu vrhovima izvirivali iz rukava staroga, omlitavelog šinjela, koji mu beše i preširok i predugačak, te je u njemu podsećao na ogromnu larvu nekog insekta; skutovi šinjela lepršali su na vetru i uvijali mu se oko nogu, jednim svojim visećim dronjkom dotičući mu stopala, od kojih jedno beše u davno iznošenoj, sklječkanoj sandali, drugo u nekakvoj cipeli bez lubova.

Ni namanji trag nije ostao na njemu da podseti da je taj isti čovek mogao nekada da bude uljudne spoljašnosti. Ni u stavu njegovoga tela dok je ovako stajao nije bilo moguće nazreti bar nešto od onih poza što ih obično stiču uglađeniji ljudi: očišćenje od svega što je pripadalo njegovoj prošlosti bilo je potpuno, bez ostataka. Ništa se od te prošlosti nije održavalo ni u nje-

govom sećanju, ako su mu uopšte dolazili na um protekla vremena i događaji.

Ali ako je bilo teško zamisliti ga kao pristojna čoveka, to nije bilo zato što je on sad ovakav kakav je, slomljen, umazan i dronjav kao kakva skitnica, kao drumska protuva koja spava gde stigne i živi od milostinje, kao jedan od onih koji su nepovratno pali na dno života. To nije bilo ni zato što je njegova prošlost, kao i svaka prošlost, nestvarna po sebi, kao da je nikada nije bilo, već što su i on sâm i druga, suprotna strana, bili obuzeti jedino ovim što se sad zbiva s njim (mada je i ovo zbivanje samo sobom stvaralo jednu novu, sopstvenu prošlost koja je takođe bivala nepostojeća i postajala nestvarna, tako da je u središtu pažnje neprekidno bilo ovo što se u ovom času zbiva; jer bez obzira što to nije bilo jedno isto zbivanje, prema tome ni jedan isti trenutak, njegova napetost je svodila sve trenutke ovoga zbivanja na jedan jedini koji je uvek ovaj sada, nikako i onaj što mu je prethodio).

On je, dakle, bio ovo što je sada: njegova uverenja, njegova znanja, a iznad svega ono osećanje izvesnih ličnih mogućnosti što ga beše opravdavalo i držalo kao ličnost i na šta beše ponosan, sve se to povlačilo u duboku pozadinu, sklanjalo se kao što se sklanja kakva besmislica pred valjanim razlozima.

Ništa nije mislio ne zato što nije mogao da misli već što nije umeo da misli onako kako bi to odgovaralo ovom mestu i sredini u kojoj se našao. U stvari, pokušavao je da misli kao ostali, da se bar prilagodi vladajućem načinu mišljenja, ali mu to nije uspevalo: donosilo mu je, štaviše, još veće nevolje. Bio je nesrećan zbog toga, osećao se kao da mu je, nasuprot ostalima, mozak otkazao poslušnost. Ono što je još ostalo od njegovog bića, to su bili telo, dah i čula. Međutim, to siromaštvo svoje ličnosti on nije opažao, niti ga je osećao kao kakvu prazninu u sebi, ni kao nepotpunost svoga postojanja.

Ako bi sada morao da kaže nešto, on pre svega ne bi umeo da nade reći, a kamoli da ih poveže u shvatljivu celinu. Mučilo bi se i mucao kao dete kad počinje da govori. Ali od njega nije ni traženo da govori, pa mu sopstveno ćutanje beše dobro došlo.

Čekali su i oni na suprotnoj strani, osim čelnog. I umesto da gledaju u čelnog koji je govorio, kako to inače biva kad pred nekim ljudskim skupom neko uzme reč, oni su, svi do jednoga, gledali ovamo u njega s nekom čudnom radoznalošću, neubičajenom u ovakvim slučajevima. Poslednjih dana, dok beše s njima, oni ne obraćahu pažnju na njega; držahu se kao da ga ne opažaju, čak ga izbegavahu, te je ostajao sam, po strani. On je to uzimao kao znak da je možda došao trenutak ne da dignu ruke od njega i da ga ostave na miru, nego da se ipak uvidelo da je i suviše pretrpeo i da je red da i on predahne malo. U stvari, njegov pravi utisak beše da im je već dosadilo da ga i dalje kinje, da ga gone i tuku i da ih je možda to i zamorilo, pa upravo oni hoće malo da predahnu.

Sad mu je bilo jasno da ga taj utisak nije varao: ravnodušnost koju su pokazivali prema njemu beše prividna. Jer, evo kako su se revnosno sjatili i s kakvom unezverenošću nasrću prema njemu svojim pogledima, kao da su jedva čekali da bude opet, ni sam ne zna već koji put, izveden pred njih. Ali ne da mu sude. Jer njihovo nije da odlučuju, nego da kažnjavaju. U kažnjavanju obavezno učestvuju svi do jednoga. Oni su, dakle, izvršitelji, ali su istovremeno i kažnjenici, što znači da svaki od njih podleže kažnjavanju, tj. ovakvom izvodenju »pred kolektiv«. U stvari, ime kažnjenici, koje im je dato, nije govorilo ništa o njihovom pravom položaju. Niko od njih nije kažnjen na jednu kaznu, već na neprekidno i svakojako kažnjavanje za sve vreme dok je ovde. I niko od njih nije mogao da bude siguran da mu kazna neće biti produžena u većem, obično dvostrukom, ili u manjem trajanju. Isto tako niko od njih nije mogao da bude siguran neće li, za vreme izdržavanja kazne, biti podvrgnut nekom od onih specijalnih režima od kojih, iako nemaju masovnu primenu, svi odreda strahuju i drhte. Za sve vreme boravka u ovome klanцу strah i drhtanje su neprekidna, danonoćna stanja svakog kažnjenika. Oni su pre svega bili upućeni jedni protiv drugih i jedan drugome, tako da su bili obavezni da u svakom trenutku svi ustanu protiv jednog i svako protiv svakog. Ko god ne bi prihvatio takve odnose, ili pokušao da ih izneveri, okretao je sve ostale protiv sebe. Svaki pojedinac mogao je, dakle, da se održi jedino na štetu drugog pojedinca, mada je i sam bio stradalnik. To je bio nepisani vrhovni zakon u ovom klanću gusto načičkanom ljudskim bićima, koja su morala da se paze da ne pokažu ni najmanje znake pažnje i razumevanja, a nekmoli saučešća i ljubavi prema svojim sapatnicima.

A živeli su podeljeni u skupinama, odvojenim jedne od drugih. Svaka skupina, kao što je ova kojoj ovaj izdvojeni pripada i pred kojom sada stoji, jede samu sebe. Po sudbini koja im je tu namenjena, oni su podsećali na izgledne pacove koji, ostavljeni bez hrane, proždiru jedni druge sve do poslednjeg koji, ne-

majući više šta da jede a upućen na jedinu hranu mirisa sopstvenog tela, proždire najzad i samog sebe.

Jedva su, dakle, čekali da ovaj bude izveden ovako pred njih. Drugim rečima, za svakoga od njih je bilo olakšanje kad nije on sam dospeo da bude postavljen ovako pred ostalima, već neko drugi, svejedno ko. Jer, kinjenjem i mučenjem drugog biva nešto oslobođen, makar privremeno, da budeš kinjen i mučen. Shodno tome, uništenje drugog smanjuje mogućnost da budeš uništen. Ova dva stava, tako dobro mu poznata, leže u instinktu i svesti svakoga od ovih koji ga sad gledaju.

Kratko i uzemireno pogledao je i on na njih. I opazio je da nisu svi do jednoga umezvereni. Bilo je i uzdržanih, na izgled ravnodušnih, pa i takvih koji su dremali, sklapajući oči trzajući se kada bi osetili da bi mogli zaspati na nogama.

— Dovoljno je pogledati ovu mrcinu, ovog nikogovića pa videti ko je on. . .

— Ljudski šljam! — upade neko.

— I koga može da predstavlja — završi čelni.

— To je smrdljivi gad!

— Dole ljudski šljam! — uzviknu neko čudnim glasom kao da je pijan, iako ovde ni u snu nije moglo da bude reći o alkoholu.

Čelni se osvrnu prema masi. — Ko je to rekao? — upita žurno.

Pokazaše na jednoga uplaćenog i odmah stadoše da ga tuku.

— Dosta! — preseče čelni tuču. — Da mi se javi taj večeras, pre spavanja.

I dok je uplašeni padao u neku nedoumicu svakako zato što mu nije bilo jasno zašto je prema njemu ovako postupljeno, čelni se okrenu izdvojenom i nastavi tamo gde beše prekinut. — ovaj ništak je upravo zato što je ništak, uobrazio da je neka veličina. A on je običan naduvenko. Njemu se uvrtilo u glavi da može čak da predstavlja nekog. Čini mu se da znači nešto, da je neka važna ličnost dostojna poštovanja! (smeh). A ja samo pitam, da li bi se uopšte mogao, da nade neko ko bi hteo da pode za njim? Za jednim ovakvim ništavilom? Pogledajte ga samo kakav je!

— Da mu čovek orah iz ruke ne uzme! — reče neko.

— Gori je od prosjaka!

— Bio bi koristan za strašilo u njivi! Kao čudovište je!

— Odvratna njuška!

— Životinja!

— Oti ni samog sebe ne može da predstavlja a kamoli nekog drugog — dodade čelni. — Taj nema u sebi ničega ljudskog. On ne podnosi ljude, a očekuje da ljudi imaju obzira prema njemu.

Uz izraze besa i gađenja na mnogim licima, u gomili nastade gundanje i neko režanje. Oni koji su izdvojenog neprestano gledali, sad kao da su ga gledali s povećanom netrpeljivošću.

— Ovo i nije čovek, ljudi! — uzviknu neko.

— Greh je imati obzira prema njemu!

— Pravi je bandit!

Čelni je pažljivo dočekivao i ispraćao ove upadice, da bi zatim nastavio:

— Zašto se on ovde izdvaja i izbegava drugove? Zato što je ohol, što je uobražen i što prezire druge. On ne voli ljude. On voli jedino sebe. Zaljubljen je u sebe. Uz to je pohlepan, gramziv. On ni od čega ne preza da bi zadovoljio svoje niske želje, svoje nagone. U stvari to je jedna sitna računčijijska dušica. Jednom reči, ljudska mizerija.

Neki stadoše da se gade glasno, da pljuju, uskomešale se, ali im čelni dade znak da se primire. Međutim, jedan od onih koji dremahu posrnu kao da mu neko izmače oslonac, ali taman što uspe da se pribere, udarci onih oko njega vratiše mu sigurnost u nogama.

— Šta je to tamo? — upita čelni.

— Ova banda spava!

— Piši mu pet ponoćnih smena dežuranja!

Dremljivo se otupelo zagleda u izdvojenog. I tako ostade. Na njega se, usotalom niko više nije osvrtao.

A čelni nastavi:

— Ovo je i hoštapler. Samo je on mali, sitan hoštapler, koji se celog svog života oslanjao na ujdume, na podvale i obmane. Na laži. . .

— Ua, lažov! . . . Prevarant! . . . Vucibatina!

— Na žalost, nalazio je svoje žrtve u neupućenim i bezazlepnim pojedincima, pa i među nekim odgovornim drugovima. Kristio je i zloupotrebljavao njihovu širokogrudost, u stvari. Tako je uspeo da se domogne visokog, zavidnog položaja, naime, da postane jedan od predstavnika naše zemlje u Rimu! Zamislite! Ništa manje nego predstavnik ove zemlje u Rimu!

— Sramota! Ua! — povikaše mnogi.

— Dole Rim-Berlin! — uzviknu neko.

Na ovo se čelni besno osvrnu. — Taj koji je to uzviknuo, neka izide ovamo!

Oklevajući kao da mu odjednom otkazaše noge, izdvoji se jedan rastom omalen, uska, obojbljena čela i sitnih zabezegnutih očiju.

Čelni najpre pokaza rukom na njega. — Vidite sad ovoga pokvarenjaka i bandita — reče. — Mislite li da mu je slučajno, mehanički izletela ona fraza, ona parola u stvari? Mislite li da on ne zna da je ta parola davno preživela i da joj najmanje može biti meso ovde i danas. Naivan je ko misli tako. Ovo je jedan opasan prepredenjak. Smišljeno je on potegao tu parolu. Dosad je, kao što je već svima poznato, sam ćutao, kao što ćuti svaki pasivista i neprijatelj. A sad, kad mu se učinila može da ispolji ono što misli, ni najmanje nije oklevao. Nego, šta je on hteo tom

Logor Jastrebarsko bio je pod pokroviteljstvom časnih sestara kongregacije svetog Vinka Paulskog: selektovani i pokršteni dečaci namenjeni da ginu za ustaše...

parolom? Hteo je da kaže da nema razlike između ovog našeg vremena i naših prilika, i onoga ranijeg, naime, da je u ovoj zemlji sve isto kao što je bilo, da ništa nije promenjeno nego tek treba da se menja...

Neko samo što uzviknu »Podlac!« nastade graja od negodovanja, uzvika i pretnji. U toj galami smotaše ga, a kad ga malo posle ostaviše i kad se on, »podlac«, ispravi, malo je ličio na sebe i mogao je da gleda samo na jedno oko ošto mu je ono drugo bilo zatvoreno oteklinom.

Isturena noga čelnog poče opet da poigrava dok se spremao da nastavi gde beše prekinut. Blago, gotovo prijateljski gledao je u izdvojenog. Pri tom se osmehivao samouvereno, kao onaj kome niko ne može da podvali. — Hm — učini. — Pogledajte ga kako se upredobio. Pokušava da ostavi utisak da je pravednik; da je nevin.

— Ua, nevini!

Na ovo se čelni ne osvrnu odmah, već posle kraćeg dvoumljenja. — I taj koji je uzviknuo »Ua, nevini!« da mi se javi večeras. Ko je bio taj?

Pokazaše mu na još jednog unezverenog, tukući ga.

Sve se brzo utiša i pogledi se opet usredsrediše ovamo, a ka izdvojenom. Začudiše se što on, izdvojeni, drži sad glavu uzdignutu, čak malo zatvorenu i pri tom gleda strogo i smelo. I gordo. I kao da je ljut.

— Vidi ti sad njega! — tiho prozbori neko.

— Nije mu nešto jasno — podsmeljivo dobaci neko.

— Nezadovoljan je.

— Ne. Pre će biti da je uvredjen (odobranje i uzdržani smeh).

— Liči na nekog buntovnika.

— Ne bundžiju (smeh).

Na ova dobacivanja, ne zato što su uzdržana i poluglasna, izdvojeni ne izmeni svoje držanje i ostade na izgled spokojan. Njegova zebnja nije se ispoljavala u drhtanju od onoga šta ga čeka, on čak nije ni povremeno podrhtavao, kako to biva sa onim koji veruje da svojom prividnom ravnodušnošću, nasilno održavanom, obezbeđuje najbolju zalogu za svoju nevinost. Stajao je mirno i uspravno, bez najmanjeg pokreta, sem što mu je vetar, šibajući ga iskosa, povlačio šinjel na jednu stranu i mlata-

rao njegovim peševima, ni u svojim predasima ne ostavljajući na miru one nekolike dronjke što su visili s njihovih ivica, kao da je šinjel, usled duge upotrebe, bio već doveden dotle da mu ne ostaje drugo nego da počne da se raspada sam od sebe.

Nije mu ovo bilo prvi put da stoji ovde i ovako, pred čelnim i ovima iz skupine kojoj i sam pripada. Ali, njegova smirenost nije značila da je on već oguglao na ovakve doživljaje i da je u stanju da podnese više nego što ruke ove skupine ljudi mogu da mu prirede. Naprotiv, on je sad samo zatezao strune svoje strepnje u iščekivanju da već jednom počne ono što ne može da ga mimoiđe samim tim što je izdvojen i izveden »pred kolektiv«. Zaboravljao je pri tom da mu je uvek, kad god bi bivao ovako izveden da odgovaramo pred ostalima iz svoje skupine, bilo teže dok iščekuje kaznu i dok se pita da li će je izdržati, negoli sama

Pogled izabranika zaborava i smrti...

kazna dok je doživljuje, makar ona bila i teža nego što se nadao. Njegov ustreptao, grozničav pogled, uperen na čelnog, bio je i dalje rasturen i prazan, pa se činilo da gleda u čelnog iz obaveze ali da ne razume šta on to govori. A čelni je nastavljao da ga ocrnuje.

— Uvek je zastupao ono što je suprotno činjenicama i istini. Ali, on to nije činio zato što mu je takva narav pa mu se ne dâ da predstavlja stvari onakvim kakve su, već što nikad nije mogao da uskladi s činjenicama nijednu od svojih namera. Nema sumnje da bi se i on rado služio činjenicama, da je ikada mogao da dovede sebe u priliku da one ne budu protiv njega. Ali, one su uvek bile protiv njega...

Oni u gomili gledali su zbunjeno kao da se čude što čelni ostaje ravnodušan na ovakvo drsko držanje izdvojenog. Zašto već ne preduzme nešto? Jer, nemoguće je da ne opaža ove nepodnošljive promene, ovaj izazivački, ako ne i preteći pogled kojim mu uzvrća ovo »ništavilo«, ovaj »šljak« i »ljudska beda«, kako ga je sam čelni nazivao. Ljudi iz gomile, bar oni koji bi se najviše oglašavali, nisu mogli da podnose odvažnost i nepokornost nijednog pojedinca, ma ko on bio, a nekmoli ovakvog jadnog kao što je ovaj. Ali ne zato što je ovde i najmanja nepokornost nedopustiva, što put ka preživljavanju i izbavljenju vodi jedino kroz međusobna neprijateljstva i mržnju, kroz priznavanje svoga greha i kajanje, kroz samooptuživanje i skrušenost, kroz, dostave, optužbama i zlostavljanja drugih, onih koji zajedno s tobom stradaju i pate, kroz metanisanje svojim čuvarima i veličanje i slavljenje onih od kojih si upućen ovamo, u ovaj klanac, kroz trpljenje i drhtanje, kroz zahvalnost i u najtežem srezovanju i ponižavanju svoje ličnosti i uz »Osana! Osana!« i onda kada ti jedino glava viri iz fekalija a grozni upljudci slivaju ti se s lica. Ne ni zato što bi se osećali poštiđeni pred samim sobom zbog svoje poniznosti i svoga kukavičluka uprkos tome što su svi odreda daleko jači i otporniji od ovog kukavca i mlakonje, kako su gledali na izdvojenog. Oni nisu mogli da odobre ovu njegovu neshvatljivu i neočekivanu smelost zato što bi odgovornost za pojavu ma kakve neposlušnosti pala isključivo na njih. Jer, gledati ravnodušno na ovakvo nedopustivo držanje znači pokazati razumevanje i biti blagonaklon prema ovakvom kužnom pojedincu, a to je isto što i poistovetiti se s njim, biti ono što je i on, čime ne samo što dovodiš u sumnju sopstvenu ispravnost, nego i ugrožavaš sebe i zasl-

žuješ da dođeš u njegov položaj, da i prema tebi budu preduzete iste mere kao i prema njemu.

Ali u takvom raspoloženju većine bilo je i pojedinačnih težnji za pokoravanje drugih u lično ime, za uspostavljanje izvesne sopstvene vlasti nad njima, makar što su takvi pojedinci to činili u ime onih kojima se i sami pokoravahu.

Pogledali su sad i u lice čelnog oni sa strana koji su mu bili više iza leđa. Pogledali su ga s nedoumicom, pojedini sa radoznalošću, pomešanom i s čuđenjem. I sve duže ga posmatrahu. Svakako im nije išlo u glavu otkuda je onaj bolan, gotovo mučenički izlaz na licu sobnog starešine (kakav je zvanični naziv imao čelni), toga inače okrutnog i strašnog čoveka, dok ova-ko govori o izdvojenom. Ako taj i po sebi a ne jedino po dužnosti svirepi čovek mora da govori sve najcrnje o izdvojenom protiv svoje volje i mimo svog ubedenja, zašto ga onda prikazuje kao čoveka najgoreg od svijug ovde, dostojnog jedino gađenja i preziranja, i na taj način ga još većma ugrožava? I glas mu je pri tom bio ujednačen i mlak, nekako otežao, u njemu se ne javljahu ni tonovi gorčine a kamoli izlivi besa, što je bilo u nesaglasnosti s težinom reči kojima je otpuživao i blatio izdvojenog. Možda mu je dugotrajna dužnost sobnog starešine, kao ovlašćenog svedrži- telja i nadglednika skupine dok ova urla, ili dok kažnjava, već dosadila i zamorila ga svojom grubošću i svojom jednoličnošću, jezičkom više nego kaznenom. Međutim, sve to nije ni- malo uticalo na skraćivanje ni na ublažavanje kazni koje bi izri- cao kao da ih vadi iz rukava.

U ostalom, on je i sam pripadao ovoj skupini, a zato što joj je bio na čelu, imao je, u odnosu na ostale, izvesnu samos- talnost i nezavisnost ograničenog obima. Značio je, dakle, nešto kao pojedinac, ali ne i kao nezavisna, slobodna ličnost. U tome pogledu on se nije mnogo razlikovao od ostalih, od kojih

pokorna strogost) kako je gledao i dosad. Iz gomile na to ustremi- še na njega poglede, od usijanja zašiljene, kao kakve izduže- ne bodlje kojima bi hteli da ga dodirnu makar ako ne mogu da ga izbuše. »Pazi ga!« jetko izusti neko i s tim počеше da mu doba- cuju, povećavajući uzavrelost svog nezadovoljstva. »Hej! Šta gle- daš tako!« »Banditu!« »Gle kako je blenuo! Baa! . . .«

U očima izdvojenog javiše se promene: gubila se ona praz- na usmerenost njegovog pogleda. Na svakome od onih koji bi mu dobacivali on je duže ili kraće zadržavao svoj pogled, kao da hoće da upamti njihove likove. Pojedine je to počinjalo da do- vodi do besa. »Da ne protestuješ? A? Nije ti pravo nešto, je li?« dobacivahu mu takvi. »Ne, nego on to preti!«

Umešao se najzad i čelni.

— Da vidim što hoće! — reče on, obraćajući se izdvojenom.

— Glavu okreni ovamo, hej!

Izdvojeni ga i ne pogleda, kao da ga nije čuo, ili kao da ga se ne tiče šta mu čelni govori. Ostavljao je utisak da je odjed- nom, na neki neobjašnjiv način, stekao neku ličnu nezavisnost od svega što se ovde oko njega, i s njim, zbiva.

— Čuješ li ti šta ti kažem? — ponovo mu se obrati čelni ne podižući ton i posmatrajući ga s nekom neprijatnom, podmuk- lom usredsređenošću. — Hoćeš li da okreneš glavu ovamo, k meni?

Izdvojeni se ne odazva ni na ovaj poziv čelnog, na šta ma- sa odgovori novim talasom negodovanja. »Uobražena tikva!« »Bitanga!« »Da ne misli da je nevin?« uzvikivahu, pogledajući na čelnog, na čijim se usnama javi jedan kratak, gotovo nepri- metan osmejak. Jedan iz gomile priskoči izdvojenom i uzvik- nuvši mu »Ispravi tu glavudžu, mrcino!« pokuša da mu rukama okrene glavu prema čelnom, ali je ne pomeri, štaviše, glava kao da se još više nakrenu na suprotnu stranu. Ni na udarac što ga dobi po licu izdvojeni se ne pokrenu, sem što mu se zaoštriše crte odlučnosti na licu.

Logor u Jastrebarskom: u pelenama umiranja. . .

niko nije značio ništa kao pojedinac, osim kad učestvuje u za- jedničkoj tuči, ili u urnebesnom urlanju što bi se, obično s večeri, podizalo iz klanca i slivalo u jedinstvene odjeke nalik samrtnoj rici nekog ogromnog i strašnog prepotopskog stvora, uhvaće- nog i sapetog među bregovima. Niko se tu, dakle, nije mogao is- poljavati kao ličnost. Svaki od njih, lišen sebe, svojih svojstava i svoje osobnosti, i tako oslobođen odgovornosti pred sobom, bio je delić jednog mnoštva, čije je biće izvan njega, kao i izvan svih njih skupa. Ako je postojao duh tog mnoštva, kao nešto za- jedničko, taj duh nije prebivao ni u mnoštvu ni u njegovim delo- vima, iako su se svi skupa i svaki ponaosob, čelni najviše, upi- njali da se upodobe prirodi i zakonima tog duha, koji im je svo- jim paklenim bićem učinio prethodni svet jedva zamislivim, go- tovo onostranim, a ovaj ovde kao jedino mogućan, s trajnim, ne- izmenljivim položajem svakoga od njih.

Kao da mu je već dosta bilo čelnog, izdvojeni se okrenu masi i zagleda se sa istom praznom strogošću (ako to nije bila

Iznenadeni ovim njegovim postupcima, za trenutak svi ga gle- dahu zbunjeno i s nekim strahom. Da li je moguće da se usudio da prkosi? Ili možda i da daje otpor? Šta li mu je? Da nije smetnuo sa uma?

U držanju a ne samo u pogledu izdvojenog bilo je nešto tužno i jadno uprkos tome što mu onaj grč odlučnosti na licu ni- je popuštao. Jer, taj grč je bilo nemoguće dovesti u sklad s nje- govom telesnom iscrpenošću, pa je delovao pomalo smešno, kao nešto natureno mu, što mu inače ne pristaje.

— Odvratna bagra! — reče neko.

— Budala!

— Možda bi hteo da bude heroj! — dobaci nečiji glas, što izazva zlobne osmehe.

— Nema ovde heroja — savetodavno reče jedan među naj- starijima u gomili.

Neko zape da uzvikne nešto, možda »Dole heroji!«, ali se u istom času uzdrža. Neki počеше da viču »Ua!«

Izdvojeni se sad sam okrenu čelnom, kad mu se ovaj približi. Međutim, ništa se ne izmeni na njemu. Gledao je i dalje odlučno, ali ne i sumanuto.

— Šta hoćeš s tim što gledaš tako, slepče jedan? — obrati mu se čelni ne podižući glas. — Hajde da čujem, govori. — Uzalud je čekao odgovor. — Malo pameti imaš kad se tako držiš. Da nećeš možda, jado božji, da ustaneš ovde protiv svih? Nešto si se nakostrešio, prosto da čoveka strah uhvati.

Buran i tvrd smeh zahvati masu. Čelni reče još nešto, ali mu se reči izgubiše u žagoru. Upornost izdvojenog nije popuštala: on je i dalje gledao odlučno i strogo, ukoliko je to bila strogo, jer je u isto vreme bio očigledno sasvim spokojan, čak ravnodušan prema svemu.

— Ti još čutiš — nastavi čelni. — Niko nije izišao odavde a da nije progovorio. Ti kao da nisi uspeo da shvatiš to. Dobro, kad nećeš da govoriš, onda — stroj! — komandova čelni i rukom mu pokaza da pode prema gomili, koja se začas ustroji u dva naporedna reda sa uskim prolazom između njih, tako da je to podsećalo na tunel sačinjen od ljudskih tela čije su se glave naginjale međusobno se gotovo dodirujući dok su izvirivale prema ulazu u »tunel«.

On pode poslušno, bez oklevanja, kao da je jedva čekao ovakvu odluku čelnog. Međutim, dok je prolazio kroz stroj, on se ne pognu, kako to inače svi čine da bi izbegli udarce u glavu, nego ostade uspravan uprkos tome što se zanosio i posrtao od težine pojedinih udaraca. Stroj je bio poduži, od po stotinu ljudi s jedne i druge strane, i onaj koga »proteruju« kroz stroj nastoji da pretrči što pre tu opaku, usijanu stazu, za njega uvek punu neizvesnosti (jer, neko udari da bi udario, a poneko svom snagom, pa i mučki, u osetljiva mesta na telu). Međutim, on nije trčao ali ne zato što je nastojao da ostane uspravan, nego što se jednostavno nije trudio da trči. Ipak, nešto od udaraca što su prskali kao kad kiša u mlazevima pljušti po betonu, nešto od guranja, nije mogao da se kreće ni sporo. A udarali su ga svi, niko nije smeo da izostane. Da je trčao, dosad bi bar dva puta prošao kroz stroj. Gurali su ga, neki su ga, ljudi na njega što je tako lud, udarali jače nego što bi inače hteli, neki su ga psovali, a on je bio kao u nekom bunilu i kao da nije mogao da se snađe šta treba da čini da bi prošao lakše. A niko mu nije mogao reći da trči, da ne bi pokazao da ga žali. Svejedno, i da se našao neko da mu kaže to, on ne bi poslušao, ili možda ne bi razumeo zašto treba da trči. Valjda je verovao da nema spasa za njega, pa nije ni pokušavao da se na bilo koji način spasava. Štaviše, kao da u njemu beše utruo i sasvim se izgubio instinkt samoodržanja, on se nije branio od udaraca, niti je pred njima makar refleksno trzao glavom ne bi li ih ublažio, ako već nije mogao da ih izbegne. Jedino bi oči zatvorio pokadšto, a kad bi ih otvorio, pogledao bi u one oko sebe kao da bi hteo da ih pita šta oni to rade s njim, ili kao da se čudi zašto se ovo zbiva kad se tome nije nadao. Ostavljao je utisak da se našao među ljudima koji nisu sa ovoga sveta i da mu je stalo da pre svega shvati nešto za šta bi mu, međutim, zbog sporosti shvatanja, bilo potrebno malo vremena i malo predaha, ali kako ne dospeva da predahne da bi sredio misli i dokučio nešto što bi mu bilo važnije od svega, on prosto i ne obraća pažnju na batine kao na nešto sporedno i prolazno, pa se zato i ne brani nego dopušta da ga udaraju kako ko stigne i koliko ko hoće i u isto vreme kao da očekuje da jednom već prestanu s tim.

Ali čelni naredi da obustave tuču i da mu ga privedu. Pre nego što će ga privesti čelnom, bućnuše mu glavu u bure napunjeno morskom vodom da bi mu sprali krv što mu je tekla iz nosa i sa usana. Šajkača mu je ostala zaboravljena u ruci i da mu je onaj koji je išao uz njega ne natuče na glavu, on se svakako ne bi ni setio da to učini sam od zbuđenosti što mu se videla u zamućenim očima, koliko i od neke zamišljenosti.

— Hoćeš li sad da govoriš? — dočeka ga čelni strožim glasom, ali mu pri tom lice ostade mirno, čak pitomo.

Izdvojeni je čutao. On se i dalje držao uspravno, ali je gledao ispred sebe i dok se podavao svojoj zamišljenosti, činilo se da ne mari ni za samog čelnog a kamoli za ono što ga ovaj pita. Štaviše, on podiže glavu i zamisli se gledajući u nebo. U očima mu se javljala neka zabrinutost.

— Šta je? Šta si blenuo u nebo? Gledaj ovamo! Čuješ li! — Izdvojeni spusti glavu, ali ne pogleda u čelnog, već gotovo iskrade pogled prema okomitoj steni i, kao da je hteo samo da proveri nešto, u istom času ga povuče. Sad je opet gledao ispred sebe, miran i ravnodušan kao kakva nezavisna ličnost koje se sve ovo ništa ne tiče.

— Ti, dakle, nećeš da govoriš? — nastavljao je čelni. — Je li tako?

Ni ovoga puta nije dobio odgovor.

— Neće da kaže reč, a pet jezika govori! — dobaci neko.

— Jeste! — prihvati jedan bez prednjih zuba. — Da znate, ljudi, da je on navučen jezike jedino zato da bi mogao da se bolje protura kroz svet! I da vršlja!

Neki pogledaše na čelnog u nedoumici kako će on primiti ove reči, ali umesto očekivanog zadovoljstva na njegovom licu videše izvesno prezrivo gađenje i kolebanje da li da odbrusi škrbavom »Ako nisi imao da kažeš nešto pametnije, bolje da si čutao«.

— To je čovek bez ljudskog lika! — objavi jedan sitnooki kažnjenik, gledajući u čelnog s krajnom nesigurnošću da je našao pravu reč koja najbolje karakteriše izdvojenog.

— Tako je! — odmah se složi čelni kao da mu je nađena reč upravo bila na jeziku. . . — Ovakvi i njemu slični zaista su bez ljudskog lika. Oni se odlikuju time što su tvrdoglavi kao mazge.

Ove reči gomila dočeka gromkim, odobravajućim smehom.

— Vidite kako se pretvara da je izgubljen! — reče čelni, prvi put se obrativši masi.

— To neće da mu pomogne! — dobaci neko.

— Ua!

— A ja sam siguran da on dobro čuje i razume svaku reč — dodade čelni.

— Mrcina!

— Politička nakaza!

— Neko reče da bi on hteo da bude heroj — nastavi čelni. — Kakav heroj. Pre će on zaplakati ne bi li izazvao sažaljenje. On je, u stvari, jedan odvratan mekušac. . .

— Jad i beda!

— Šmolja!

— Mrtvopuvalo!

— Prava je ženetina!

— I gori je od ženetine, vala!

Na sve ove reči izdvojeni je ostajao ravnodušan, čak krajne nezainteresovan za ma šta što se ovde događa. On više nije pogledao ni u čelnog ni u masu kao da na taj način želi da im stavi na znanje da nema ništa s njima i da ne zaslužuju da ih udostoji svoje pažnje kad ga ovako gnjave i dosaduju mu. A oni su ga svi, sem čelnog, posmatrali s povećanom pažnjom i s neskrivenom radoznalošću, neki pak zbunjeno i s čuđenjem, neki zlurado, a bilo je i takvih iz čijih je napetih svetlih očiju izbijalo neko jarosno nezadovoljstvo, neka divlja, pakosna srdžba.

Osim glave, stopala i ušiljenih ramenih kostiju, telo izdvojenog se gubilo u praznini šinjela, i tek pod jačim vetrom ocrtale bi mu se butne kosti i praznina između njih u koju bi se ugujavao šinjel. Mada se tada činilo da bi ga i vetar u jačem naletu mogao pokrenuti i čak poneti sobom, on je stajao uporno i čvrsto na mestu i kao da je, grčeci ramena i uvlačeći grudni koš, podrtavao. Međutim, na licu mu je bio izraz takve nepodnošljive dosade kao da mu je sve postojalo već do te mere bljutavo da se jedva održavao da ne uzvikne: »Do đavola idite s tim brbljanjem, udrite me već jednom — neka sa mnom bude što pre gotovo!«

Ali kad sobni starešina ponovo komandova stroj, on se ne pokrenu. Za trenutak se svi utišaše, posmatrajući ga sa zaprepastjenjem. Zar se on, ta mrcina, taj jad i beda, usuduje da bude neposlušan! Nije im to išlo u glavu. Pogledali su i u čelnog, koji se osmehivao nekako i samouvereno i bolno dok je posmatrao izdvojenog staloženo i podmuklo svojim hladnim plavim očima. Onda mu se primače. »Ti hoćeš tako, je li?« — upita ga gotovo u poluglasu, kao da ne želi da to čuju ostali. »U redu!« — dodade odlučno. »Ako hoćeš, onda ćeš i imati!« Onda se okrenu masi i odsečno komandova »Hajde!«

Stokratu zacvile škrgut tucanika pod pomamljenim nogama gomile. On ih dočeka na mestu gde je stajao, ne pomerivši se ni za pedalj. Glavu samo stade da izvlači i da je od udaraca stresa kao da je upao među talase pobesnelog mora; ili kao da je pretvoren u drvenog lutana neučvršćenog u postolju koji se na udarce trza, posrće sad na jednu sad na drugu stranu i ponovo se vraća u prvobitni položaj. Oni pozadi gurahu se i upinjahu da ga nekako dokače, najašujući pri tom na one ispred sebe, tako da se gomila zgušnjavala oko njega, mlatarajući rukama po vazduhu prema njegovoj golj glavi na koju bi padale neravnomerno, pometene, ili bi je samo očešale, dok mu se ruke onih bližih zarivahu u telo. Na te podmukle udarce od nije davao čak ni znake da ih oseća, ma koliko se poneki od njih pojačavali. Unutrašnji napon gomile, nastao od zbijenosti tela, počeo je pomerati i ona krenu sama od sebe, gužvajući se i sudarajući sopstvene delove, i noseći ga sa sobom, stade se valjati kao kakav stokraki džinovski oktopod koji traži skrovito mesto za sebe i svoj plen.

Najzad se umeša čelni i začas se sve smiri. Nekolicina najzahuktalijih, koji ne obustaviše tuču na vreme, uplašeno pogledaše na čelnog, dok se neki od njih ne usudiše ni da ga pogledaju.

Opet su bili njih dvojica, čelni i on, jedan prema drugome. Jedan nenarušene blagosti i mira, drugi natečen i uvećanih, ogromnih ušiju, koje i inače ne behu male. Ledena upornost svetlo-plavih očiju jednog beše preteča u svojoj sumornosti, dok je pogled drugog, ceden i natezan između oteklina, bio neodređen i neuhvatljiv.

— Ti teraš svoje, je li? — progovori čelni glasom nepromenjenim u svojoj spokojnosti. — Ako, ako. Nastavi ti samo tako. Uništit ćemo te, blesavko jedan! — podiže malo glas. — Samlećemo te! Još koji put da prodeš kroz stroj i ti si gotov. Imaš li malo mozga u toj čupi, slepče božiji!

Jurio je pognut, usremljen na stenu, pa se činilo da će iz zaleta temenom da udari u nju i tako da svrši sa sobom. Međutim, kad stiže do brega, on zgrabi jedan kamen iz njegovog podnožja i hitro se okrenu, ruku s kamenom podigavši sebi na prsa. Mada to nije ličilo na pretnju, neki među onima koji behu krenuli za njim, zastadoše kao da bi da uzmaknu, dok se ostali osvrtahu prema čelnom, koji pođe mlakim korakom. »Mater mu banditsku!« — promrsi kroz zube. »Ma, to je ništak«, dodade glasno. I dok se još ne beše približio izdvojenom, obrati mu se strogo. — Šta hoćeš tim kamenom? Baci to dole, bedo jedna!

Logor u Jastrebarskom: u kolevci umiranja...

Svi gledahu napadno u izdvojenog, i nezajažljivo, začuđeno, neki sa ganutošću, a pojedini kao da bi hteli da mu dadu neki znak ne bi li ga urazumili. Iz gomile se probi jedan i iskorači napred prema izdvojenom. Kad progovori, razvratise mu se usta, što je inače bila njegova osobena crta, sada ne baš tako upadljiva, kao što su, uostalom, i sve druge osobene crte ovih ljudi gubile ovde svoju oštrinu, tj. ono čime se inače izdvajahu i isticahu.

— Ih, bre, kakav si! — odseče on. — Gori si od svake babetine! Potresi se, dronjo jedan!

Očekivao je da će ostali da ga podrže, ali niko se ne nadoveza na ove njegove reči, nego gledahu u čelnog pitajući se šta će on reći.

— Šta mislite, zašto se ovaj bandit drži ovako? — obrati se čelni opet gomili. — Odmah ću vam reći šta je kod njega. On nije rekao sve u istrazi. Ni polovinu, kako kaže njegov islednik. A dva puta je već bio pod istragom. A sad će i treći put. On to zna i hteo bi valjda na ovaj način da izbegne treću po redu istragu, ili tako nešto, bogzna šta se kuva u njegovoj ludoj glavi. Eto šta je s njim, drugovi!

Gomila je ćutala. Čak se niko i ne pokrenu. I vetar se utiša. Ličilo je to na neku hladnu i tihu zbunjenost. Na trenutak kad ne ostaje ništa drugo sem da se čuti. Na otupelost što je odjednom zahvatila celu masu od dve stotine ljudi, težeći, svojom samozaboravnošću, da se produžuje u beskonačnost, da postane trajna. Neko ipak uzviknu »Ua, nepopravljivi!« Ali to je bio usamljen glas zalutalog pojedinca; kao da taj, koji je to uzviknuo, nije imao kud nego da se, posle dužeg opiranja, pokori nečijem zahtevu, da bi se zatim pridružio ćutanju ostalih, pošto se svojim neprirodnim glasom odrekao svoga uzvika, kao nečega što nema ništa zajedničko ni s njim ni sa ostalima u masi. Međutim, to stanje ukočenosti gomile što je ličilo na samozaboravnost, isto je tako moglo biti i iščekivanje šta će čelni dalje da preduzme, znak one poslušne spremnosti da se opet jurne na izdvojenog, možda s povećenom žestinom, tim pre što je izdvojeni sad, posle upozorenja čelnog, uznemireno pogledao čas u njih, čas u sobnog starešinu, kao da se tek sada uplašio nečega.

Možda je bio potreban još jedan trenutak pa da odjekne glas čelnog, ili da neki iskusan kažnjenik uzvikne »Stroj!« da bi ostali taj uzvik prihvatili pretvarajući ga u jednoglasno skandiranje praćeno tapšanjem ruku, kad se dogodi nešto što niko nije mogao da očekuje. Izdvojeni iznenada jurnu prema izbočenoj kameri steni što se okomito diže zatvarajući klanac s te strane.

Gledajući zabezegnuto ispod nateklih očnih kapaka, umesto da baci kamen, izdvojeni izvadi iz džepa na šinjelu nešto u stisnutoj šaci, koju polako i oprezno, kao da bi hteo da se to ne opazi, primaknu uz ruku s kamenom. Za sve to vreme zurio je u čelnog, nesiguran da ovaj ipak nije video šta ima u stisnutoj šaci. Međutim, ono što je držao stisnuto u ruci virilo je jednim svojim krajem, otkrivajući se tako kao nekakav veliki stari gvozdeni klin, već sasvim zarđao, ako ne i razjeden. U nedoumice šta se ovo zbiva, iz gomile su mu prilazili uglavnom oklevajući, neki s podsmehom u očima, neki očigledno pitajući se, šta li namerava ovaj jadnik, ovako izmožden, i grdan, dok ovako drži, u visini sojih grudi, kamen, i priljubljen uz njega, u još stisnutoj šaci, nekakav zardali klin. Da se brani možda, udarajući kamenom i ubadajući klinom, otrovnim od zardalosti? Ah, bilo bi to detinjasto, jadno, maloumno. Stajali su gusto zbijeni u polukrugu i gledali ga kao da pred sobom imaju neko zagonetno biće s kakvim se ovde još ne behu sreli. Nije im išlo u glavu šta on to hoće s tim kamenom, pogotovo sa zardalim klinom. Da nije možda smetnuo sa uma, pa ne zna ni sam zašto je dograbio taj kamen, ni čega radi je skrivao u šinjelu taj stari klin?

— Šta to kriješ u toj ruci? — suvo i strogo obrati mu se čelni.

— Ekser mu je to neki! Ekser! — reče jedan iz prvog reda.

— Ukrao je negde taj ekser! — ironično dobaci drugi, na šta se neki jedva uzdržaše da ne prsnu u smeh.

— Dabome da je ukrao — dodade sad treći. — On ne može da ne ukrade, makar to bio taj ekser. Štetočina.

— Šta će mu kog davola taj stari ekser! — pobuni se jedan iz gomile na reči svojih prethodnika koje je uzeo u njihovom bukvalnom značenju. — To ne vredi ama baš ništa. Ni paru.

— Zar bi ga on ukrao kad bi mislio da ne vredi ništa.

— Gde li ga nade? Ja ne videh dosad ni jedan jedini ekser.

— A on ga je, vidiš, ugledao. Kao svaka lopuža. Njemu to nije moglo da promakne da ga ne vidi.

Dok je posmatrao izdvojenog neizmenljivo mirnim, upornim pogledom, čelni se nije osvrtao na ova dobacivanja. — Odmah da si bacio to iz ruku! I kamen i taj ekser! — tvrdim, zadržim tonom naredi mu čelni. — Smesta! Čuješ li!

Držeći čelnog na oku, izdvojeni odstupi korak koliko ga je odvajalo od stene i osloni se na nju. Usta mu behu otvorena, pogled prestravljen. Disao je ubrzano kao da je u vrućici. Zureći u čelnog s nekim neopisivim strahom, ruku sa gvozdenim klinom pokrenu naviše i prinese je sebi na slepočnicu sa izuzetnom

oprežnošću. Sada mu je glava eksera virila sa ove strane iz stisnute šake, ali nije više bilo vremena da se posmatrački zadržavaju na tome. Jer on odmah, ne gubeći vreme, odlučno hitnu ruku s kamenom takođe prema slepoočnici. Svojim tankim, površinskim zvukom odjeknu, kako se učini, jedino glava eksera, ni zvonko, ni tupo.

Kao da još nije hteo da veruje u ono što se odigralo na njegove oči, sobni starešina tek sad odvoji pogled od samoubce, i pozva k sebi jednog od kažnjenika.

— Đuka! — izusti on prigušeno. — Odmahi javi isledniku! A zatim — po lekara! Trk!

Kažnjenik Đuka odjuri prema »Administrativnoj« kame-
noj zgradi, što se zloslutno uzdiže neposredno izvan logorske ži-
ce.

Samoubica jedva otvori oči i pogleda samrtnički umorno. Očni mu se kapci malo pomalo opet sklopiše. DA li je hteo da vi-
di nekog, ili da se uveri da je još živ?

Ove reči kao da su ulazile u one ispravljene glave i nalazile u njima mesto, delujući poizdalje kao kakvo privođenje opreznosti. Takvi su se sad pogledima obraćahu čelnom i samo pokatkad, iskosa, samoubici.

— Čuli ste već za onoga ništavnog bandita koga pre neki dan, posle tolikog mučnog traganja, nadoše sakrivenog i kuka-
vički obešenog o ućkur, privezan za nekakvu gređicu u nekoj jami. I ovaj ovde spada u takav soj bandita koji, da ne bi priznali ništa, umesto, dakle, da rasterete svoju savest, pribegavaju ovakvim i sličnim postupcima, nedostojnim poštenih i časnih ljudi.

Pojedini posmatrački iz gomile počеше menjati svoje po-
smatračke uglove: oni koji gledahu jedino samoubicu, sad počē-
še iskosa da pogledaju na čelnog, dok oni koji su pogledali na
čelnog, sasvim se okenuše samoubici, motreći ga s nekom jet-
kom pažnjom, kakva se inače javlja u očima takvih kažnjenika,
pre nego što bi, uz tapšanje, zaurrali »Stroj!«, »Stroj!«, »Stroj!«.

Decji logor u Sisku, bivša solana: deca sunovraćena u kolevku smrti...

Kad mu sobni starešina neodlučno pride, on ponovo, s na-
porom, otvori oči, ali tek toliko da bi kroz uzane proreze mogao
da gleda. No, kao da mu stadoše navirati suze, on ne mogade
da ih održi tako otvorene.

— Šta učini ti to, bando! — upita ga čelni ostrim, zvanič-
nim tonom. — Čuješ li? Zašto si to uradio? I to na tako pakos-
tan, na tako odvratan način? Možeš li, i hoćeš li, bar sad da
nam kažeš, zašto si izabrao baš taj način da svršiš sa sobom?
Šta si hteo da postigneš s tim? Možeš li bar u ovim svojim po-
slednjim trenucima da budeš iskren?

Bledilo je podilazilo bakarnu boju samoubičevog lica i is-
tanjivalo je. Od bola koji je trpeo bez glasa i bez pokreta, svaka
crta na tom licu bila je do krajnosti zategnuta, vede skupljene
gotovo u čvor. Ležao je nauznak i potiljkom pritiskao šljunak,
usled čega mu je brada bila najistureniji deo lica.

— Dabome, jedan takav neprijatelj nije mogao ni da uradi
nešto pametnije, — nastavi čelni svojim uvek istim glasom. Na
licu mu je bila neka prezriva mrzovolja, vidljiva ponajviše na
usnama mu i oko njih, i ni u čemu drukčija od one kakva bi mu
se inače javljala dok bi komandovao »Stroj!«

— Prevario si se ako si računao da bi na taj način mogao
da optužiš nekog. Nemaš ti pravo nikog ovde da optužiš. Kriv si
ti sam. Kriv si, jer si do kraja ostao neprijatelj ove zemlje i ovog
naroda, kome, na žalost, pripadaš i sam. Ostao si nepopravljivi
bandit. A šta si postigao, šta si uradio? Ništa drugo nego neve-
rovatnu glupost. Najodvratniji, najbedniji glupost. Nadmašio si
i bacio u zasenak svaku drugu moguću ljudsku glupost. —
Drugovi — okrenu se gomili. — Jedino je jedan ovakav nitkov
mogao da uradi ovako nešto! Ovim je činom samo potvrdio svo-
ju podlost i svoj nitkovluk. U tome mu, verujem, nema ravnog
među nama. A ludost se, drugovi, može samo žaliti.

Malaksavala je napetost u gomili i pojedine glave počēše
da se uspravljaju, pokazujući lica očišćena od ganutosti koja se
povlačila pred nekom zamišljenošću, hladnom i praznom.

— Odlučiti se na ovakav korak, — nastavi čelni, — znači
istrajati i završiti kao zakleti neprijatelj, kao bednik koji je u
svojoj zaslepljenosti izgubio ljudski lik, kako to neko ovde lepo
reče; i za koga nema ništa uzvišeno i sveto, sem njegove nepo-
mirljivosti i mržnje.

Da su dobili i najmanji znak od čelnog, ili da je neko uzviknuo
»Ua!«, možda bi se nekome od njih i otela ta reč »stroj!« i bila
prihvaćena i od drugih, ako ne, zatim, i od čitave skupine, ma-
kar što bi bila u najmanju ruku apsurdna.

Islednik dotrča s papirom i olovkom u ruci, podalje ispred
lekara kažnjenika, okupanog u znoju.

— Ovo nije smelo da se dogodi! — odlučno reče islednik,
posmatrajući samoubicu, prekinuvši sobnog starešinu u njego-
vom pokušaju da mu saopšti nešto u poverenju. — Gdje vam je
lekar? Šta je s lekom?

— Evo me, družo isledniče! — javi mu se iza leđa lekar, ko-
ji o tom dotrča, praćen Đukom. Ubrzo su bila tu i dva kažnjeni-
ka s nosilima.

Pošto utvrdi da je samoubica još živ, lekar to saopšti isled-
niku u poluglasu.

Samoubica iscedi pogled kroz otežale očne kapke, i ukoči
ga, otkrivši zenice kao dve staklaste sjajne tačke. Gledao je. No-
da li je što video? Nije bilo moguće odrediti da li je njegov po-
gled zaustavljen na sobnom starešini, ili na isledniku. Usne mu
se gotovo neprimetno pomeriše, kao da je prošaptao nešto ne-
čujno.

Islednik kleknu kraj njega, pružajući mu papir i olovku.
— Da potpišeš da si sam sebi oduzeo život! — glasno mu
se obrati.

Samoubica sitno klimnu glavom u znak pristajanja. Učini
to kao usput dok se spremao da progovori.

— Hoću — promrsi, pri čemu mu se mučeničko lice opusti
malo.

Pomogoše mu da stavi potpis na islednikov papir. Kad učini
to, on ustremi svoj pogled na islednika kao da se sprema da
kaže a šta ćemo sad? U tom pogledu bilo je preziranja, mržnje,
pa i nešto ironije. Odjedared progovori dovoljno razgovetno: —
Sada mi ne možete ništa.

Sa olakšavanjem sklopi oči, i kao da izdahnu.
— Ovo je demon! — izusti islednik nesigurnim glasom.

Sobni starešina posmatrao je pokojnika stegnutih vilica.
Verovatno je hteo da kaže nešto, možda i da opsuje.

Ostali su nepomično stajali, buljeći u pokojnika, u glavu
od klina što je, ogreznula u krvi, virila iz slepoočnice.